

temes-3)

JOAN FERRERES NOS. Vicepresident del Centre d'Estudis del Maestrat

L'ORDE DE MONTESA EN ÈPOCA MODERNA

Antecedents

L'orde de Montesa fou creat pel pontífex Joan XXII, segons la butlla expedida a Avinyó el 10 de juny de 1317, a petició del rei Jaume II. Era un orde religiosomilitar, que es creà amb el patrimoni dels ordes del Temple (dissolt el 1312) i l'Hospital al Regne de València. El 1399, el rei Martí l'Humà incorporà a Montesa l'orde de Sant Jordi d'Alfama, mitjançant una butlla papal de Benet XIII. A partir de llavors, el símbol de l'orde fou la creu vermella de Sant Jordi.

Entre 1317 i 1592, Montesa va tenir catorze mestres:¹ Guillem d'Erill (1317-1319), Arnau de Soler (1319-1327), Pere de Tous (1327-1374), Albert de Tous (1374-1382), Berenguer Marc (1382-1409), Romeu de Corbera (1410-1445), Guillem de Montsoriu (1445-1453), Lluís Despuig (1453-1482), Felip Vivas de Canyamàs (dos mandats: 1482-1484 i 1488-1492), Felip d'Aragó i Navarra (1484-1488), Francesc Sanz (1493-1506), Bernat Despuig (1506-1537), Francès Llançol de Romaní (1537-1544) i Pere-Lluís Galceran de Borja (1545-1592). En l'etapa dels mestres Guillem d'Erill i Arnau de Soler, el centre neuràlgic de l'orde fou la Torre de Sant Mateu (Maestrat Vell), on després es féu el palau de Montesa. Amb Pere de Tous, es reconstruí el castell sarraí de Montesa per fer el sacre convent de l'orde, obres que continuaren Lluís i Bernat Despuig als segles XIV i XVI.

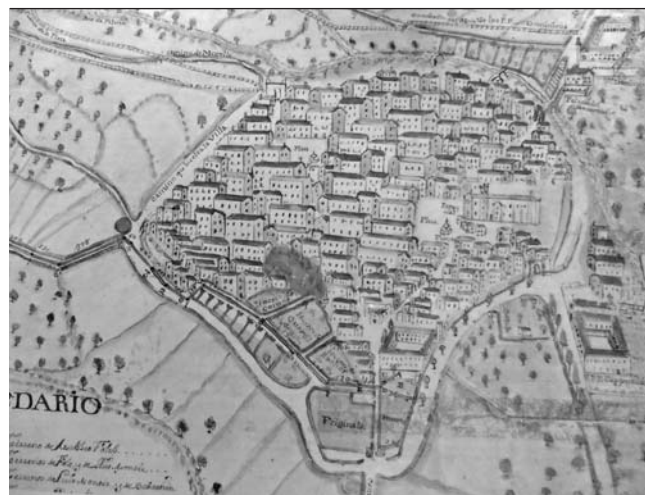
Els mestres estigueren al servei militar de la Corona de forma incondicional. Montesa era un braç armat i, sempre que fou requerit, formà part de l'exèrcit reial. Per exemple, el mestre Pere de Tous participà en la Guerra de la Unió i reprimí els pobles «unionistes» del Maestrat. Romeu de Corbera fou general i recaptà impostos per a les guerres de Sicília, Sardenya i Nàpols. Lluís Despuig va fer costat a Joan II en el conflicte intern de la Corona d'Aragó, mentre que Bernat Despuig encapçalà la repressió contra els agermanats. Els mestres tingueren una relació difícil amb els vassalls, amb etapes de conflictes i concòrdia entre les viles i l'orde, però aquesta convivència reforçà les xarxes de poblament del Maestrat.² En un principi, els mestres eren religiosos, fidels a la monarquia i grans administradors del patrimoni, però en la segona meitat del segle XVI es convertiren en poderosos cavallers capaços d'enfrontar-se al monarca. Aquest extrem s'observa amb els dos últims mestres, membres de grans famílies valencianes. Destaca Pere-Lluís Galceran de Borja, besnét del papa Borja Alexandre VI i besnét del rei Ferran el Catòlic,

que volia deixar l'orde al seu darrer fill, en contra de les regles i la tradició montesiana.

Montesa passa a ser un orde reial com els de Santiago, Calatrava i Alcàntara

Pere-Lluís Galceran de Borja, després d'un llarg procés de pressió de la monarquia i dels tribunals inquisitorials –que el condemnaren per sodomia–, accepta traspasar a Felip II el mestratge de l'orde el 1587. Malgrat tot, continuarà com a mestre fins a la seva mort el 1592. Llavors, el rei passa a ser el gran mestre de Montesa, un títol que ostentaran tots els reis fins a la Segona República. Feia molts anys que Felip II tenia posada la mirada sobre la Mediterrània i el Maestrat era una peça més del trencaclosques. El rei tenia una especial estima a aquest territori i, de fet, hi va fer dos viatges en 1564 i 1586, per visitar el castell de Peníscola i el santuari de la Font de la Salut de Traiguera,³ pel qual tenia gran devoció. En aquesta nova tessitura, els territoris de Montesa seran governats per un lloctinent general –que residirà a la ciutat de València– i una dotzena de lloctinents o governadors en batlies i comandes de l'orde, per diversos castells i palaus del Regne de València. El traspàs de les competències i la creació de la nova estructura centralitzada de l'orde l'encarregà a

Plànol de Sant Mateu al segle XVIII, amb el palau de Montesa a la part superior. Arxiu Municipal de Sant Mateu

dos valencians de confiança, Jaume Joan Falcó i Felip Marimon Salvador. Tots dos foren recompensats: Falcó fou el primer lloctinent general de l'orde i Marimon fou nomenat bisbe de Tempio-Ampúries, a Sardenya.

Fra Felip Marimon i Salvador, de Cervera del Maestrat. Museu de Belles Arts de València

A la fi del segle XVI, Montesa encara administrava un gran patrimoni, amb una renda anual de 30.000 lliures. El senyoriu estava format per la batllia de Cervera (8 viles), la comanda major integrada per la tinença de les Coves de Vinromà (7 viles) i la tinença de Culla (6 viles), les comandes de Benassal, Ares, Benicarló-Vinaròs, Alcalà de Xivert-Santa Magdalena de Polpis, Onda (3 viles), Vilafamés i Borriana, el castell i vila de Peníscola, les comandes de Montroi, Perputxent, Ademús i Castellfàb, la batllia de Montcada (6 viles), la batllia de Sueca, les viles de Montesa i Vallada i la comanda de Silla, que es va integrar l'any 1761.⁴ Com en època medieval, l'orde estava format per frares i cavallers. Gairebé sempre trobem religiosos dirigint les batllies, comandes i tinençes. La comunitat monàstica del castell de Montesa la formaven 14 frares i un prior.

Un gran actiu del patrimoni de Montesa van ser les obres d'art (pintures, escultures i art sacre) i la copiosa documentació que produí des del segle XIV. Fou una tradició que arrencà a l'edat mitjana i que continuarà durant l'etapa moderna. Una bona mostra són les pintures que recullen la fisonomia dels darrers mestres i, especialment, de diversos lloctinents generals. Respecte a l'art, s'han publicat nombrosos treballs al Centre d'Estudis del Maestrat (entre 1982 i 2017) i a la Generalitat Valenciana amb *Llum de les Imatges*⁵ i *Pulchra Magistri*.⁶ Cal destacar la gran quantitat de documents que podem trobar en diverses seccions de l'Arxiu del Regne de València, reflectits en la tesi sobre l'orde de Montesa de Vicent Garcia Edo.

Quins canvis experimenta

Quan passa a ser un orde reial, Montesa sofreix una sèrie de transformacions. La primera i més significativa fou la pèrdua d'independència del mestre i del capítol general de frares de Montesa. Comença, llavors, una lluita soterrada per ocupar els càrrecs de l'administració montesiana entre els vells nobles terratinents del territori i els nous buròcrates i militars. De fet, hi ha un canvi substancial en la procedència social dels membres de l'orde. Si els mestres de la primera etapa (1317-1587) havien estat vells nobles catalans i valencians amb un perfil militar-religiós i una mentalitat medieval, ara els nous membres seran militars, nobles i burgesos amb un ideal renaixentista, que exploten totes les prerrogatives del seu càrrec.

A causa d'això, la corrupció administrativa s'intensificà de forma exponencial arreu del Maestrat i els dominis de l'orde. De fet, els plets i processos judicials constitueixen la major part de la documentació moderna de l'orde⁷ i han estat motiu d'alguns llibres.⁸ Ara bé, això no impedeix que l'orde es mantinga al costat de la monarquia. De fet, en la Guerra dels Segadors al segle XVII i la de Successió al segle XVIII tot l'aparell militar de Montesa estigué al costat dels reis, en la primera servint Felip IV i en la segona de forma dividida (botiflers i maulets).

Tots aquests canvis tingueren una repercussió evident en els dominis de l'orde. Per començar, segons el visitador reial, el 1593 les set viles del castell de Cervera hagueren de pagar 3.000 lliures per incorporar-se a la Corona i això, juntament amb les despeses exigides per la Corona, generà la ruïna financera de pobles del Maestrat, com per exemple Traiguera i la Jana. Així mateix, s'aboleixen les velles ordinacions municipals i se'n dicten de noves redactades pel doctor Gerónimo Núñez, que originaren conflictes institucionals i molts plets, fins que foren derogades per Felip III, a petició del representant del Maestrat i síndic de Traiguera, D. Joan Segismund

temes-3) (pat

de Ferreres. Per últim, la corrupció arribà també a l'àmbit local. De fet, des que els governadors administren Montesa, el bandolerisme pujà com l'escuma en tots els territoris. Davant de les denúncies i el clam popular, alguns governadors, subrogats i fiscals foren destituïts pels reis, com per exemple Joan de Pròxida, Antoni Montserrat Liori, Jeroni Marc, Cristòfol Caperó i Tomàs Ortí, durant el segle XVII.⁹

Possible vista del castell de Montesa segons el llenç *Santa María de Montesa y los mártires Lucía y Águeda*, de José Amorós (1720).
Església de Montesa

En un altre ordre de coses, el rei Felip II fundà el col·legi de Sant Jordi a la ciutat de València, on havien de residir els estudiants universitaris de l'orde de Montesa. Durant el segle XVII, molts documents recullen els béns patrimonials de l'orde i es comprova l'estat desolador en què estan tots els béns im-

mobles (castells, fortificacions, murades, cases, etc.). La desolació i el descontrol del patrimoni era evident, per exemple, als castells de Cervera, Xivert, Ares i Culla.

Posteriorment, el poder econòmic i polític de Montesa es va anar apagant. El seu patrimoni (posseessions rústiques i urbanes) es vengué i es convertí en heretats franques i municipals. Els seus castells, palaus, cellers i masos estaven enderrocats, no tenien gens d'interès i poc valor. El terratrèmol del 23 de març de 1748, que va ensorrar el castell de Montesa,¹⁰ va ser el símbol de la decadència d'aquella institució de règim feudal.

Conclusions

A partir de 1587, el vell orde de Montesa passà a ser un instrument militar al servei directe de la monarquia absoluta, controlat pel rei. La nova administració suposà grans despeses motivades pels plets, inversions i impositcions reials, que arribaren a la majoria de les economies municipals del Maestrat. Hi contribuï també la militarització de les viles per a l'auto-defensa, amb les milícies (famílies nobles, burgesos i mercaders) i el reforçament de les muralles al servei del nou senyor. Per un altre costat, un segle abans de la Guerra de Successió comença una castellanització progressiva de l'administració valenciana, l'orde de Montesa i els notaris i escriptors, com es pot comprovar en milers de documents de l'Arxiu del Regne de València i en protocols notariais de les viles del Maestrat. Finalment, els béns patrimonials de Montesa passaren a deute públic, segons la constitució de Cadis de 1812. Després, segons les lleis de desamortització de 1836, l'orde quedà reduït a una corporació nobiliària, però no fou abolit fins a la Segona República. Per això s'ha conservat la unitat territorial del Maestrat fins avui. ■

Notes

1. Joan Baptista SIMÓ CASTILLO, *Maestrat històric*, Benicarló: Centre d'Estudis del Maestrat, 2008.
2. Vicent ROYO PEREZ, *Els orígens del Maestrat històric. Identitat, convivència i conflictes en una societat rural de frontera (s. XIII-XV)*, Benicarló: Onada Edicions, 2017.
3. Joan FERRERES NOS; Daniel LLATJE BASSET, *La Font de la Salut. Religiositat popular. Història del Reial Santuari de la Font de la Salut*, Benicarló: Centre d'Estudis del Maestrat, 1992.
4. Josep CERDÀ BALLESTER, «La orden de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama: Una aproximación histórica», en *Fueros y milicias en la Corona de Aragón*, València: 2004, p. 1-27.
5. DD.AA., *Llum de les imatges*, Ed. Generalitat de València. Conselleria de Cultura, Educació i Esport, 2005.

6. DD.AA., *Pulchra Magistri*, Ed. Generalitat de València. Conselleria de Cultura, Educació i Esport, 2013.
7. Vicente GARCIA EDO, *Documentos de la orden de Montesa referentes al Maestrazgo. Catálogo de los legajos de papeles de la orden de Montesa conservados en el Archivo del Reino de Valencia*, Benicarló: Centre d'Estudis del Maestrat, 1988.
8. Javier HERNÁNDEZ RUANO, *Poderosos Pleitos. El señorío de Montesa siglos XVI-XVI*, Castelló: Universitat Jaume I, 2014.
9. Joan FERRERES NOS, *Temps de bandolers*, Benicarló: Centre d'Estudis del Maestrat, 2002.
10. Vicente FERRAN SALVADOR, *Castillo y Sacro Convento de Montesa*, Revista Generalitat, 1964.